

Björnsäters kyrka

gravar och grunder i dräneringen

Björnsäter 1:5 och 1:6

Björnsäters socken

Åtvidabergs kommun

Östergötlands län

Ann-Charlott Feldt

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM

Tekniska och administrativa uppgifter

Fastighet	Björstätters kyrkogård (Björstätter 1:5 och 1:6)
Socken	Björstätter
Kommun	Åtvidaberg
Län och landskap	Östergötland
Fornlämning	-
Fastighetskartans blad	64F 6fNO
Koordinatsystem	SWEREF 99TM
Typ av undersökning	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
Lst beslut	2018-09-14
Lst dnr	431-10512-18
Lst handläggare	Göran Gruber
ÖLM dnr	0262/18
ÖLM konto	001030
Uppdrag nr	201801359
Uppdragsgivare	Länsstyrelsen Östergötland
Kostnadsansvarig	Åtvids församling (söker Kyrkoantikvarisk ersättning)
Projektledare arkeologi	Ann-Charlott Feldt
Antikvarisk kontrollant	Lisa Lantz och Emelie Malmberg, Tyréns AB
Personal	Åtvidabergs Gräv och Schakt AB
Fältarbete	2018-09-18 – 27
Totalt undersöktes	Ca 120 löpmeter schakt samt 40 m ²
Foto	Digitala bilder
Fynd	Ja. ÖMC4749. Fynd och prover förvaras på och fyndfördelas till Östergötlands museum. Skelettmaterialet har återbegravts på plats.
Analys	Murbruksgenomgång
Grafik	Ann-Charlott Feldt
Renritning	Lasse Norr
Grafisk form	Lasse Norr

Dokumentationsmaterialet samt kol- och murbruksprover förvaras på Östergötlands museum.

Ur allmänt kartmaterial
ISSN 1403-9273

© Lantmäteriverket MS2008/06551
Rapport 2020:31 © Östergötlands museum

Björsäters kyrka

gravar och grunder i dräneringen

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	4
Områdesbeskrivning	4
Syfte och frågeställningar	6
Metod och dokumentation	7
Undersökningsresultat	8
Referenser	17
Bilaga 1. Profilritning	18

Omslagsbild: Björsäters nuvarande kyrka sedd från väster och en avbildning av den gamla kyrkan på en geometrisk avmätning över Tegelsäter från 1699. Kartans avbildning av kyrkan är schablonmässigt utformad men visar en tornlös kyrkobyggnad med klockstapel på kyrkogården.

Foto Ann-Charlott Feldt, ÖM samt karta LMS D9-40:1.

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM

ARKEOLOGI OCH BYGGNADSVÅRD

Box 232 • 581 02 Linköping • 013 - 23 03 00 • www.ostergotlandsmuseum.se

Sammanfattning

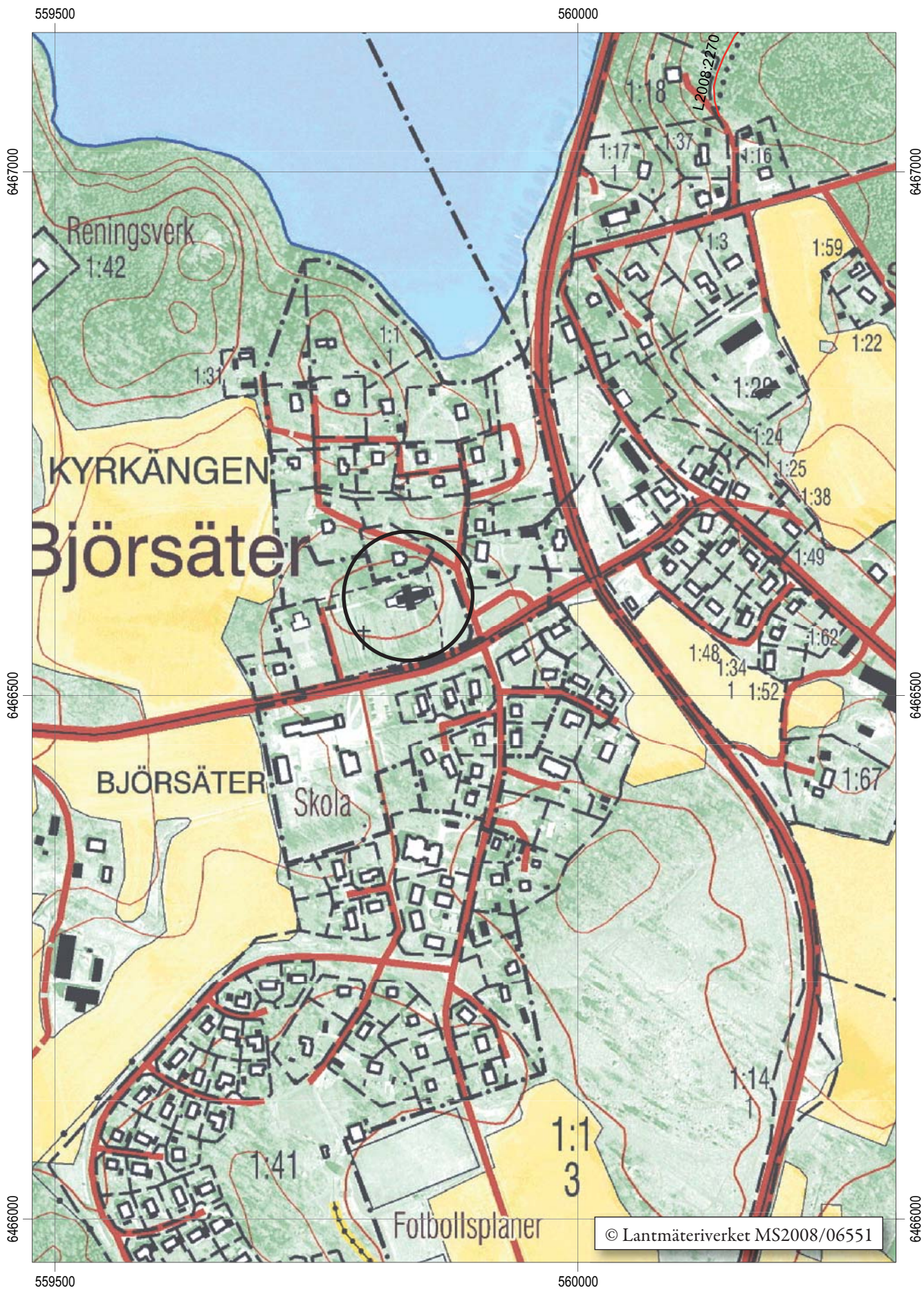
I samband med dräneringsarbeten runt Björsätters kyrka i Åtvidabergs kommun har Östergötlands museum utfört en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning. Arbetet omfattade schakt längs kyrkans norra och södra sidor samt i sluttningen öster om kyrkan. Nedanför sluttningen i öster anlades dessutom ett fördröjningsmagasin.

Dräneringsschakten omfattade sammanlagt en ca 120 m lång sträcka. De var huvudsakligen 0,6 m breda och djupet varierade mellan 0,75 m och 1,20 m. Schaktet för fördröjningsmagasinet var ca 40 m² stort och 2 m djupt. Dräneringsschakten passerade under den östra bogårdsmuren på två punkter.

På kyrkans norra sida fanns längst i öster omfattande utfyllnader med sprängsten. På kyrkans södra sida påträffades dels intakta, kistlösa begravningar, dels raseringsmassor och fragmentariska spår av grundmurar. De sistnämnda kan vara lämningar efter den tidigare kyrkans sakristia. På platsen för fördröjningsmagasinet framkom ett mindre parti med bränt trä under två påförda matjordslager.

Ann-Charlott Feldt
antikvarie

Figur 2. Utdrag ur digitala Fastighetskartan med undersökningsområdet markerat. Skala 1:5 000.

Inledning

Den arkeologiska undersökningen utfördes med anledning av schaktning för dränering och anläggandet av ett fördröjningsmagasin vid Björsätters kyrka i Åtvidabergs kommun. Arbetet omfattade schakt längs kyrkans norra och södra sida samt i slutningen öster om kyrkan. Nedanför slutningen i öster anlades ett fördröjningsmagasin. Dräneringsschakten omfattade sammanlagt en ca 120 m lång sträcka och magasinet upptog en ca 40 m² stor yta.

Den arkeologiska undersökningen i fält utfördes som en schaktningsövervakning under perioden 2018-09-18--27, efter beslut av Länsstyrelsen Östergötland. Ansvarig för fält- och rapportarbete är undertecknad. Antikvariska kontrollanter för de ingrepp som berörde själva kyrkan och bogårdsmuren var Lisa Lantz och Emelie Malmborg från Tyréns AB. Åtvids församling stod för de arkeologiska kostnaderna och har ansökt om kyrkoantikvarisk ersättning för dessa kostnader.

Områdesbeskrivning

Björsäter är en medeltida socken. Det äldsta skriftliga belägget som återfinns i Ortnamnsregistrets databas härstammar från år 1376, då socknen benämns som *Byörnsaeter* (Ortnamnsregistret). Vid en sökning i Svenskt diplomatarium (SDHK) påträffades dock ett dokument daterat 1359 där Anund Hemmingsson bevittnar att Vaste i Alboga sålt två stänger jord i *Byornsaetur* för 6½ mark penningar till S:t Drottens (d v s Drothems) kyrka i Söderköping och att detta skett på Hammarkinds häradsting (SDHK 7548). Det finns en socken med samma namn i Mariestads kommun i Västergötland, som är omnämnd redan 1279 (SDHK 1073) men det är med största sannolikt det östgötska Björsäter som avses i dokumentet från 1359.

Landskapet runt Björsäter präglas av en skogrik, kuperad, karg och bergig terräng som genomskärs av en mängd vattendrag. I socknen finns tre fornborgar och enstaka förhistoriska gravar. Genom projektet *Skog och Historia* har ett stort antal lämningar från historisk tid såsom t ex kolbottnar, tjärdalar, gruvhål, kvarnar och torplämningar kommit att registreras i fornminnesregistret. De historiska lämningarna visar på bygdens huvudnäringar i form av åkerbruk, skogsbruk och till en viss del bergsbruk.

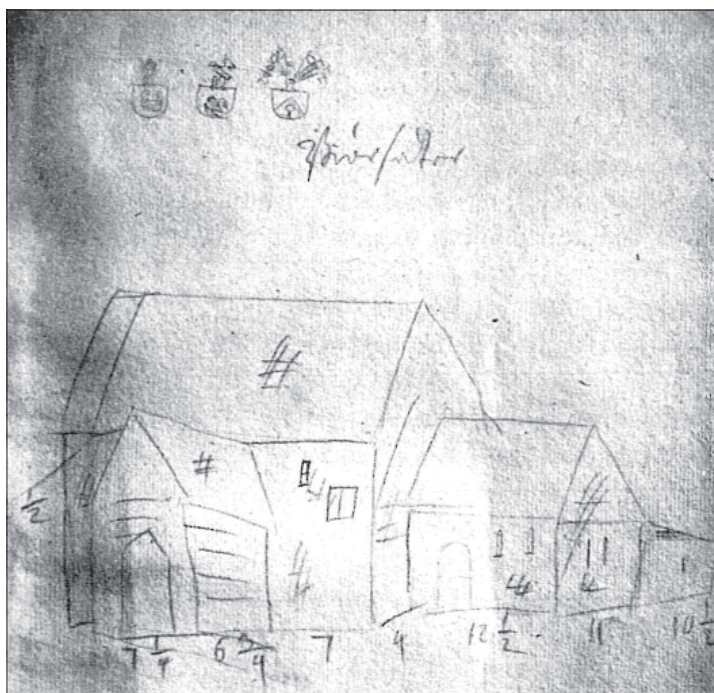
Figur 3. Flygfoto från 1935 över Björsätters kyrka sedd från söder.
Foto Olof Lilljeqvist, Ahrenbergsflyg, AB Flygtrafik. ÖM fotosamling OM.FC.002140.

Björstätters kyrka

Björstätters kyrka är belägen på en höjd på sjön Tedens södra sida. Direkt öster om kyrkans kor och kyrkogården faller terrängen brant mot öster innan den planar ut i en gräsyta. Området runt kyrkan präglas idag av en varierad bebyggelse med bostadshus från 1800-talets slut till småhusbebyggelse från 1980-talet. I samband med järnvägens dragning år 1878 förlades järnvägsstationen nordöst om kyrkan och där etablerades småindustri, folkrorelselokaler och affärer. Söder om kyrkan finns skolan från 1950-talet. Församlingshemmet från 1934 ligger väster om kyrkan. I nordöst återfinns det f d fattighuset från 1892. Cirka 600 m åt sydöst ligger den f d prästgården, vilken utgörs av en ålderdomlig anläggning med timmerbyggnader från 1600- och 1700-talen.

Björstätters nuvarande kyrka uppfördes under åren 1799-1801. Den är byggd av gråsten och tegel med vitputsade fasader. Planen är strikt symmetrisk såväl exteriört som interiört. Långhus och kor är formade som en utdragen ellips där tornet ansluter som en kvadrat i väster och sakristian som en liknande kvadrat i öster. Ingångar finns i väster genom tornet och centralt på långhusets södra sida.

Vid mitten av 1800-talet utfördes en in- och utvändig renovering, då bl a takets ursprungliga spånbeläggning ersattes av järnplåt. Vid nästa stora renovering, 1901, togs den gamla bänkinredningen bort. Denna lär ha haft sittbrädor med målningar från den medeltida kyrkan (Kyrkobyggnadsinventeringen).

Figur 4. Skiss från 1600-talet som visar den medeltida träkyrkan sedd från sydost (Kungliga biblioteket, manuskript F.1.6).

Bland kyrkans inventarier finns bl a en dopfunt av kalksten som kan dateras till 1200-talets senare del eller början av 1300-talet. Där finns också ett triumfkrucifix från 1400-talet och en altarpredikstol som är tillverkad 1709 av bildhuggaren Gabriel Beutin och prydd med säteriet Ekhults ägares vapen, Johan Reuter och Sofia Christina Natt och Dag (Kyrkobyggnadsinventeringen).

Den medeltida kyrkan ska ha varit belägen ca 4 m söder om den nuvarande. Den var uppförd av trä med rektangulärt långhus och ett smalare, rakslutet kor. Sannolikt uppfördes den senast under 1200-talet och den var byggd i sk stavteknik. Invändigt var kyrkan rikt dekorerad med målningar av mycket hög konstnärlig kvalitet, vilka tillkom ca 1325 (Nisbeth 1963:311ff).

Enligt Broocman (1760:259) var den gamla träkyrkan fodrad invändigt med kraftiga plankor som var bemålade med bibliska historier och "Munkeskrifts inscriptioner". Utvändigt var kyrkan spånklädd. Han berättar också att sakristian var murad av sten och i sakristians fönster var det ritat året 1401 som antogs vara året då sakristian byggdes. Måtten var inklusive koret 40 ¼ aln på längden och 19 ¼ aln på bredden, vilket motsvarar ca 24 x 11,5 m.

På Kungliga biblioteket finns en skiss från 1600-talet (manuskript F.1.6.) som visar hur kyrkan såg ut exteriört vid den tiden (figur 4). På skissen som visar kyrkan från sydost ser man ett långhus med fönster åt söder högt uppe på väggen, ett rakslutet kor med korfönster åt söder och öster och en korportal åt söder. I söder finns ett vapenhus utbyggt och bakom koret skymtar sakristian. Skissen är måttsatt i alnmått.

Utifrån beskrivningarna är det oklart huruvida den nya kyrkan byggdes helt och hållet 4 m norr om den gamla eller om den var förskjuten 4 m åt norr i förhållande till sin föregångare. Dessutom är det osäkert om de 4 meterna även omfattar den gamla kyrkans sakristia. Det senare återkommer jag till under *Resultat*.

När träkyrkan revs, i samband med att den nuvarande kyrkan uppfördes, återanvändes en hel del byggnadsmaterial. Målade panelbrädor återfanns 1910 tack vare konsthistorikern Andreas Lindbloms efterforskningar i bl a tornets träkonstruktioner och i långhusets tunnvalv. Dessa har vid olika tillfällen tagits loss och finns nu på Statens Historiska Museum. En del bemålade brädor över koret lämnades kvar. Även delar av bjälklaget ska härstamma från den gamla kyrkan (Kyrkobyggnadsinventeringen).

Kyrkogården

Kyrkogården består av två delar där den östra i stort sett motsvarar den medeltida kyrkogården. Dagens kyrka är placerad i dess nordöstra del och kyrkogården utvidgades sannolikt något mot norr när den nya kyrkan uppfördes 1799-1801. Den västra delen av kyrkogården anlades 1939. Norr om 1939 års utvidgning anlades 1994 en minneslund (Kyrkogårdsinventeringen).

Bogårdsmuren började uppföras 1807 och byggdes av murarmästaren Olof Trybom i Borkhult. Den är kallmurad av gråsten och i öster sammanfaller muren med sakristians grundmur. Innan stenmuren byggdes fanns en timrad bogårdsbalk runt kyrkogården. På den gamla delen av kyrkogården har det funnits en klockstapel och någonstans på kyrkogården, eller strax intill, fanns ett steghus. Såväl klockstapel som steghus finns omnämnda på 1600-talet (Nisbeth 1963:309ff).

På kyrkogården, invid tornets sydvägg, står en gravsten från slutet av 1600-talet. Den är rest över bonden Erik Pedersson och hustrun Elin Anundsdotter i Skattvalsinge. På stenen omnämns även deras barn; Nils, Jon, Magnus, Ingrid, Christin, Anna, Ingrid och Anna. Stenen har försetts med ett skyddande tak. Gravstenen vållade vissa problem i samband med schaktningen för dräneringen (mer om detta under *Resultat*).

Figur 5. Gravsten från slutet av 1600-talet placerad nära tornets sydvägg. Foto Ann-Charlott Feldt, ÖM.

Undersökningar av kyrkan

Förutom ovan nämnda panelbrädor som återfanns 1910 och som tagits loss vid olika tillfällen (Kyrkobyggnadsinventeringen) har kyrkan berörts av installationsarbeten och olika dokumentationer. Vid en elektrisk installation i kyrkan 1948 besiktigades arbetet av Östergötlands museum då timmer påträffats under kyrkgolvet (Anonym). Där fanns såväl stockar som plankor. En stock var försedd med en röd bemålning.

Under 2002 genomfördes dendrokronologiska undersökningar av virke i Björsätters kyrka (Eriksson 2006:26). Sex prover togs ur återanvänt furuvirke i den nuvarande kyrkans torn. Fyra prov visade sig komma från träd som avverkats efter 1315 och efter 1320. Samstämmigheten är god varför man kan anta att träden avverkats i början av 1320-talet, vilket skulle datera stavkyrkan som revs när den nuvarande kyrkan byggdes.

De 116 bemålade panelbrädorna som finns på Statens Historiska Museum har ingått i den nuvarande kyrkans takkonstruktion och togs bort 1910 och 1949. Då de är av granvirke finns en möjlighet att datera dem med dendrokronologi (ibid).

Under 2000-talet har pigmentanalyser utförts på bemålade brädor från Björsätters stavkyrka, bl a för att fastställa vilka pigment som använts och utröna pigmentens ursprung. Det konstaterades att flera dyrbara och ovanliga pigment använts vilket kan tyda på att målningarna bekostats av någon mäktig person (Nord m fl 2017).

Syfte och frågeställningar

Undersökningens övergripande syfte var att tillse att eventuella fornlämningar, t ex gravar och murverk, berördes så lite som möjligt av arbetet. De lämningar som påträffades skulle dokumenteras avseende karaktär och omfattning samt om möjligt dateras. Resultatet är avsett att kunna ligga till grund dels för Länsstyrelsen bedömning av kunskapspotentialen inför eventuella kommande beslut, dels för exploatörens vidare planering.

Då undersökningen utfördes efter *Generellt förfrågningsunderlag* 2018 från Länsstyrelsen Östergötland och *Bekräftelse med kostnadsberäkning* från Östergötlands museum, formulerades inga detaljerade frågeställningar inför fältarbetet. Dock påtalade museet möjligheten att lämningar efter den medeltida kyrkan skulle kunna påträffas i samband med schaktningsarbetena.

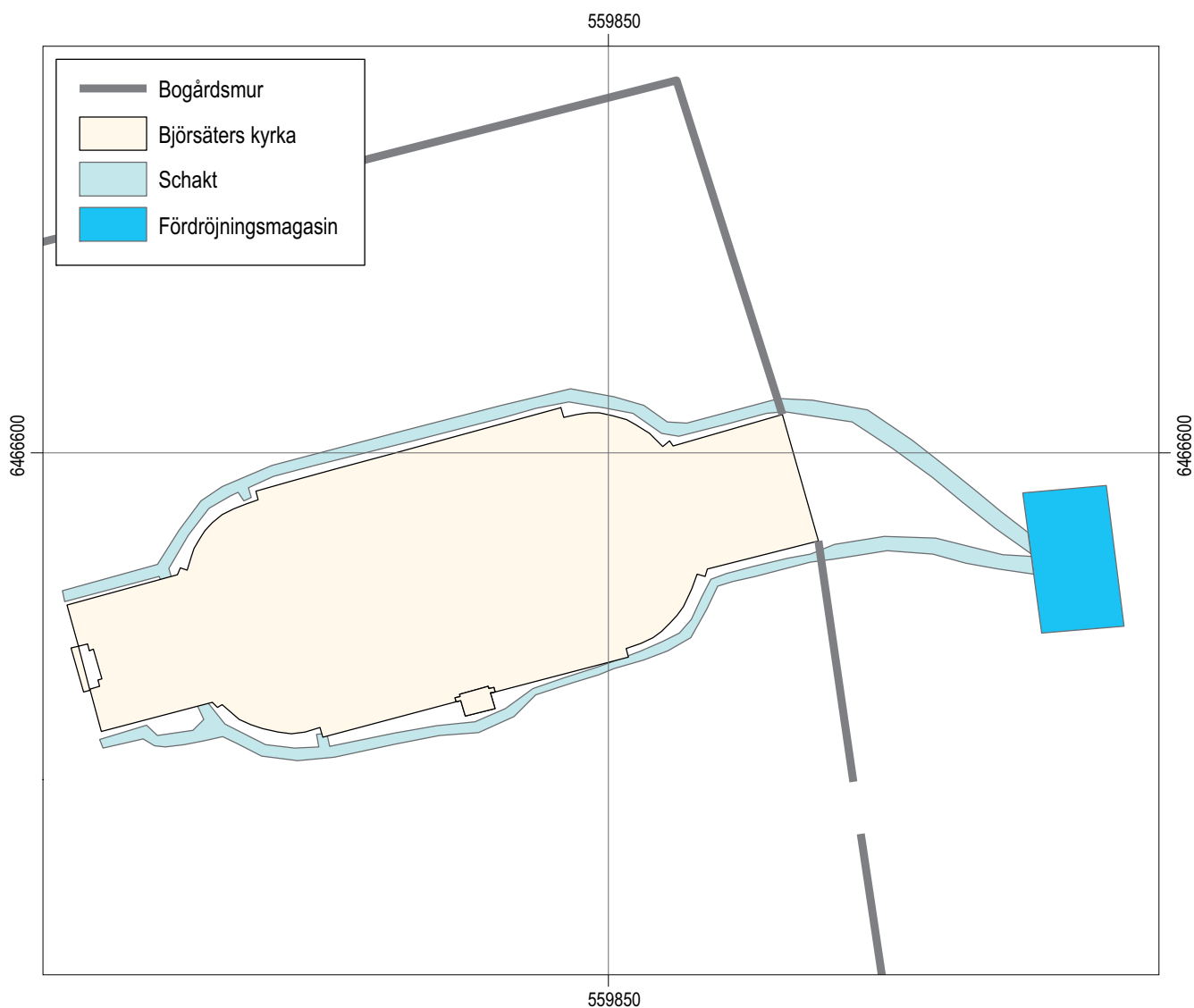
Metod och dokumentation

Den arkeologiska undersökningen utfördes i form av en schaktövervakning. Dräneringsschakten omfattade sammanlagt en ca 120 m lång sträcka. De var huvudsakligen 0,6 m breda. Vid trängre passager förbi gravvårdar smalnades schaktet in till 0,3 m som smalast. Vid bl a anslutningar till stuprör och passager förbi gravar bredades schaktet till upp mot 1,5 m. Djupet varierade mellan 0,75 m och 1,20 m. Djupast var schaktet i samband med passagerna under den östra bogårdsmuren. Schaktet för fördröjningsmagasinet var ca 5 x 8 m stort och ca 2 m djupt.

Schaktet dokumenterades genom manuell inmätning, beskrivning och digital fotografering. Två sektionsritningar upprättades, dels över den östra schaktväggen i fördröjningsmagasinet, dels i anslutning till raseringslager på långhusets södra sida.

De begravningar som påträffades rensades fram i den mån de var tvungna att flyttas p g a dräneringens nödvändiga schaktdjup. Gravarna dokumenterades översiktligt och i vissa fall togs skelettdelar upp för att ge plats åt ledningen, varefter de återbegravdes invid sin ursprungliga plats. Inga gravar har grävts fram i sin helhet, daterats eller undersökts av osteolog.

Två murbruksprover samlades in från raseringsmassor och ett från en av de påträffade grunderna. Proverna har beskrivits och jämförts med Östergötlands museums referenssamling för murbruk genom okulär bedömning av färska brottytor. Ingen mikroskopering eller tunnslipsanalys har utförts. Proverna har jämförts med referenssamlingen avseende relationen kalk/ballast, kalkens färgton, ballastens innehåll och kornstorlek samt omfattning och storlek på ingående kalkklumpar,

Figur 6. Översiktsplan. Skala 1:400.

luftbubblor och organiskt material. Dessutom har en bedömning gjorts rörande brukets konsistens (d v s om det är hårt, smuligt eller mjölig) och homogenitet (d v s om fördelningen av de ingående beståndsdelarna är jämn eller ojämn).

Då lokalt jämförelsematerial saknas i referenssamlingen kan jämförelserna aldrig ge mer än en antydan till datering. Det har dock visat sig att vissa variationer är generella och återfinns i många varierande byggnader från skilda platser och med olika byggherrar. Murbruk från olika delar av Östergötland har dock varierande utseende, särskilt avseende kalkpastans färgton beroende på varifrån kalkstenen har hämtats. Det är därför osäkert att jämföra med det omfattade Linköpingsmaterialet (t ex Modén & Feldt 2004; Feldt 2005).

Ett fynd i form av en tegelstensbit med spår av ristningar tillvaratogs i samband med undersökningen. Denna förvaras på och fyndfördelas till Östergötlands museum. Dessutom har ett kolprov sparats, för eventuell framtida analys, från brandlagret i fördröjningsmagasinet. Tillvaratagna murbruksprover har förts till i museets referenssamling för murbruk.

Undersökningsresultat

Arbetet omfattade schakt längs kyrkans norra och södra sidor samt i sluttningen öster om kyrkan. Nedanför sluttningen i öster anlades ett fördröjningsmagasin. Dräneringsschakten omfattade sammanlagt en ca 120 m lång sträcka, varav ca 45 m på vardera sida om kyrkan och sammanlagt ca 30 m i sluttningen öster om kyrkan ner till fördröjningsmagasinet. Dräneringsschakten var huvudsakligen 0,6 m breda och djupet varierade mellan 0,75 m och 1,20 m. De passerade under den östra bogårdsmuren på båda sidor om kyrkans sakristia.

På ett par partier på kyrkans södra sida kom schaktets bredd, djup och placering att påverkas av befintliga gravar och gravvårdar. När gravar påträffades i schaktet justerades schaktdjupet för att gravarna skulle beröras så lite som möjligt. Vid gravstenen från slutet av 1600-talet, som var placerad nära tornets sydvägg, gjordes inledningsvis ett försök att handgräva mellan stenen och tornväggen. Detta visade sig vara svårt då gravstenen omgavs av 0,1 - 0,5 m stora stenar under mark. Därför beslöts att flytta ut schaktet i grusgången söder om gravstenen.

Nedan följer resultaten för de olika etapperna av schaktningen.

Figur 7. För att passera en av gravvårdarna på kyrkans södra sida fick schaktet smalnas av och handgrävas.
Foto Ann-Charlott Feldt, ÖM.

Fördröjningsmagasinet och dräneringsschakten öster om kyrkan

Två dräneringsschakt grävdes under bogårdsmuren och nedför den branta sluttningen till fördröjningsmagasinet. Dräneringsschakten på detta parti berörde endast sentida utfyllnadslager och naturlig morän.

Schaktet för fördröjningsmagasinet placerades på gräsytan nedanför den branta sluttningen. Det var ca 5 x 8 m stort och 2 m djupt. Här visade det sig att markytan påförts kraftiga jordlager vid minst ett, men troligen två tillfällen (se sektionsritning, bilaga 1). Överst låg en grusblandad matjord som sannolikt tillkommit i samband med att ytan fick funktion som grönområde. Därunder fanns ett kraftigt matjordslager.

Under de påförda lagren påträffades ett tunt skikt med kol och sot på 0,60 m djup i den östra delen av schaktet. Detta kan möjligen vara rester efter en bränd träkonstruktion. Om så varit fallet kunde dock inte utrönas i samband med undersökningen. Kol- och sotskiktet ligger direkt på ett äldre matjordslager (odlingsjord). Ett kolprov togs tillvara men har inte daterats. Det förvaras tillsammans med fynd och murbruksprover på Östergötlands museum. Undergrunden, i form av naturligt skiktad sand och silt, framkom på 0,85 m djup under nuvarande markyta.

Figur 8. Den östra schaktväggen i schaktet för fördröjningsmagasinet. I schaktväggen syns kol- och sotskiktet som en tunn mörk linje. Foto Ann-Charlott Feldt, ÖM.

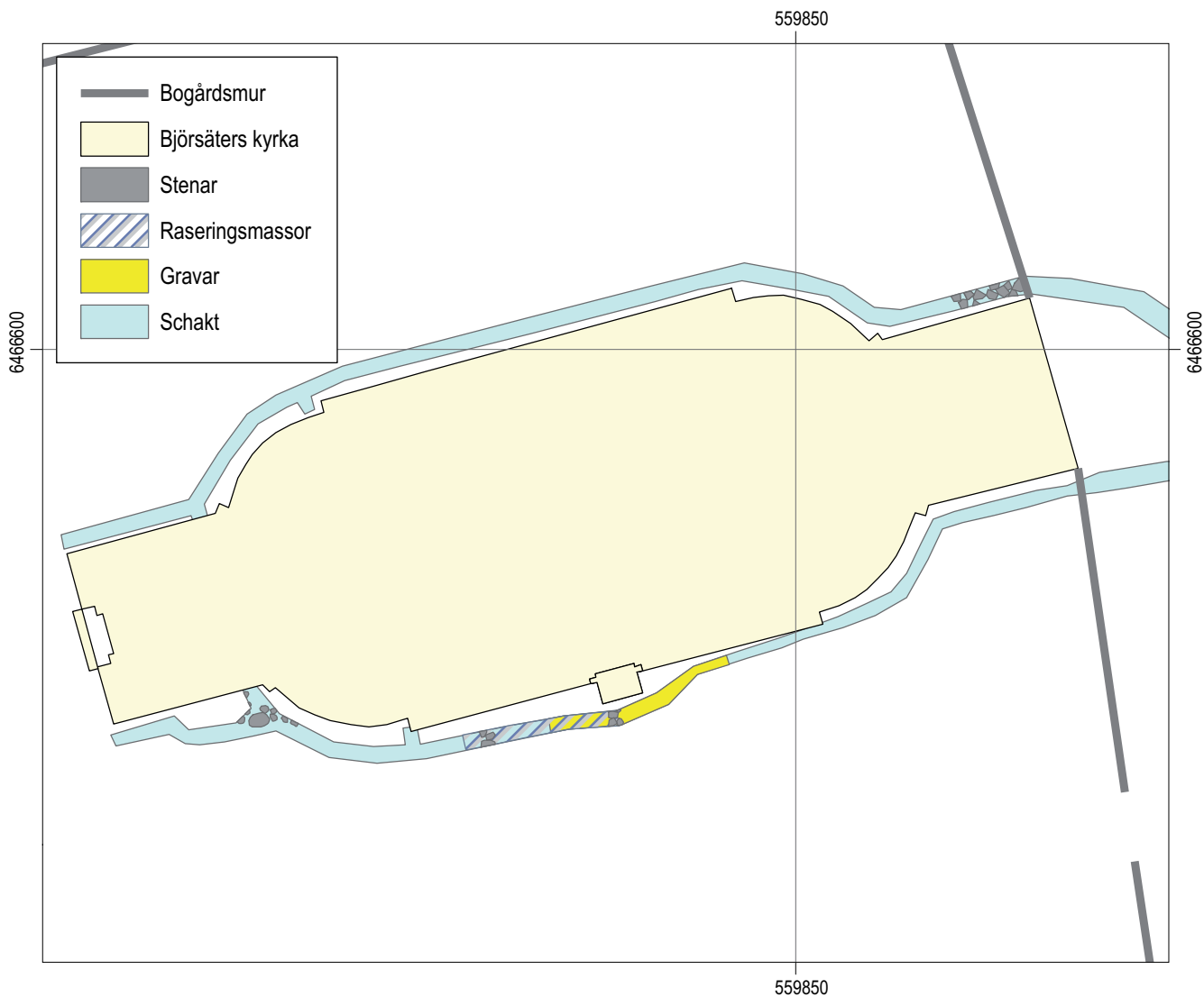
Figur 9. Arbetet pågår i gropen för fördröjningsmagasinet. Foto från östra bogårdsmuren. Foto Ann-Charlott Feldt, ÖM.

Schaktet på kyrkans norra sida

På kyrkans norra sida grävdes dräneringsschaktet längsmed kyrkväggen i den grusade gången. Här fanns inga kända gravar i schaktets planerade sträckning och det visade sig att inga heller kom att beröras av arbetet på detta parti. Längst i öster påträffades omfattande utfyllnader med sprängsten. Dessa har med största säkerhet placerats där i samband med att den nuvarande kyrkan byggdes 1799-1801.

Figur 11. Stenfyllning på norra sidan om sakristian.
Foto Ann-Charlott Feldt, ÖM.

Figur 10. Plan som visar placering av gravar, raseringslager och murrester. Skala 1:300.

Schaktet på kyrkans södra sida

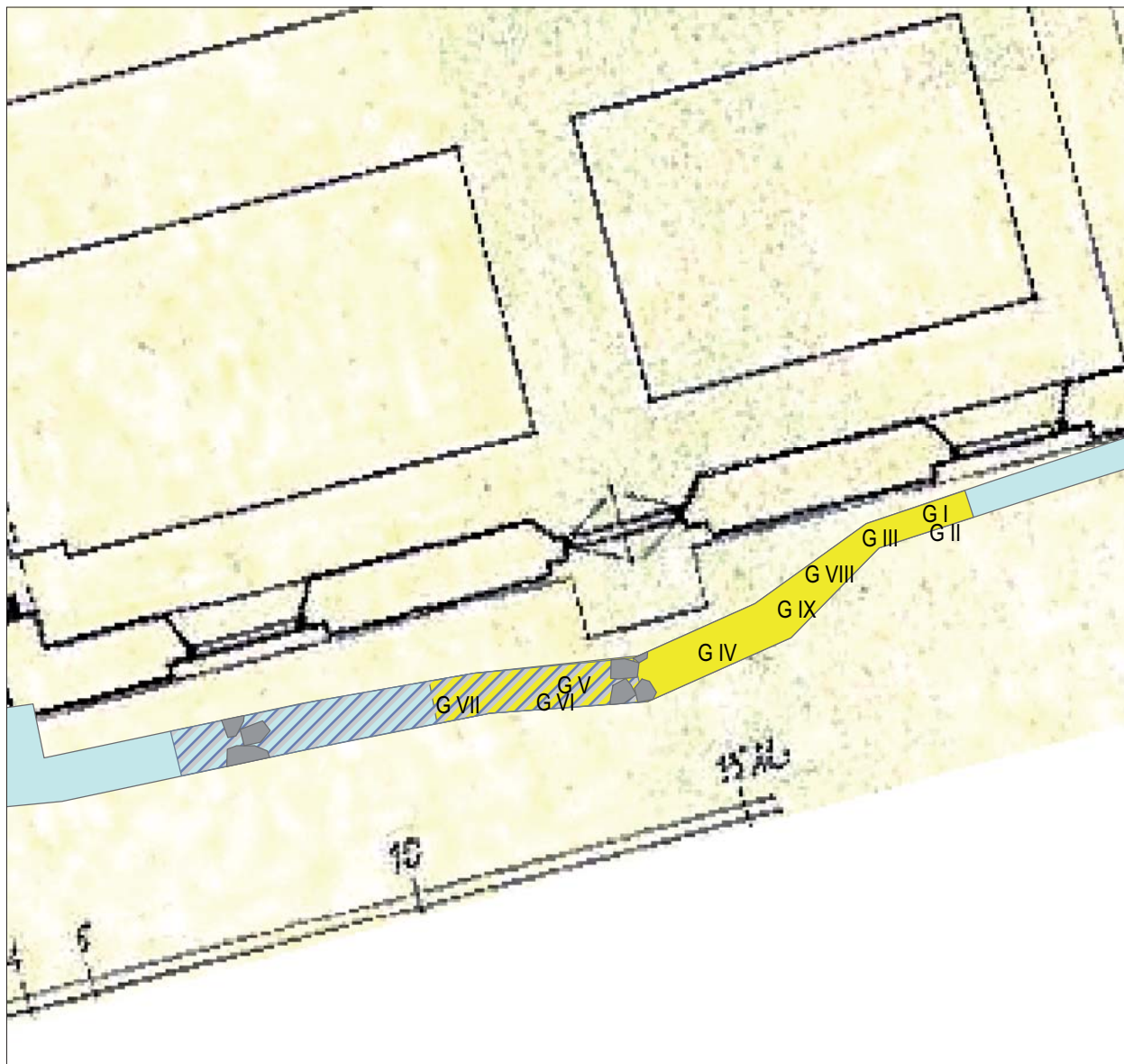
På kyrkans södra sida komplicerades arbetet av trånga passager förbi gravmonument, grunt nedgrävda kistlösa begravningar och fragmentariska spår av grundmurar. Detta kom, som ovan nämnts, att påverka schaktens djup och bredd.

Gravarna

På en 16,3 m lång sträcka från den östra bogårdsmuren, längs sakristian, koret och fram till långhusets östra fönster, påträffades inga gravar. På detta parti var schaktdjupet 1,5 m närmast bogårdsmuren för att sedan minska till 1 m vid långhusets östra fönster.

På en 8,5 m lång sträcka med start vid västra sidan av långhusets östra fönster och fram till ca 2,5 m väster om sydportalen påträffades nio gravar eller delar av gravar. Dessa låg på 0,9 m djup i den östra delen av sträckningen för att sedan successivt ligga allt grundare så att den västligaste graven framkom på endast 0,7 m djup. Förutom gravar in situ framkom även en mindre mängd lösa ben från sedan tidigare södergrävda gravar.

Gravarna in situ dokumenterades mycket översiktligt med foto och kortfattad beskrivning och lämnades i möjligaste mån ostörda. I några fall var det dock nödvändigt att ta upp delar av skelett i samband med att dräneringsledningen lades på plats, för att sedan lägga ner benen igen i direkt anslutning till sin ursprungliga plats. Inget skelettmaterial avlägsnades från schaktet.

Figur 12. Plan som visar placering av gravar, raseringslager och murrester på kyrkans södra sida. Planritningen som ses i bakgrunden är hämtad ur Nisbeth 1963. Skala 1:100.

Nr	Djup	Beskrivning	Hantering
I	0,90	Grav i schaktets norra kant. Endast sidan på ett skelett synligt.	Berördes ej.
II	0,90	Grav i schaktets södra kant. Endast sidan på ett skelett synligt.	Berördes ej.
III	0,85	Kranium. Vuxen individ. Troligen man. Fina men nötta tänder. Inget synligt skelett hörande till kraniet.	Kraniet flyttades ur vägen för ledningen.
IV	0,80	Grav till största delen under schaktbotten. Vuxen individ. Möjligen kvinna. Dålig tandstatus.	Kraniet flyttades ur vägen för ledningen.
V	0,75	Barngrav i schaktets södra kant. Endast kraniet ute i schaktet.	Kraniet flyttades ur vägen för ledningen.
VI	0,75	Grav under aktuellt schaktdjup. Endast en fot från en vuxen individ synlig i schaktet	Berördes ej.
VII	0,70	Grav. Vuxen (medelålders?) individ. Troligen kvinna. Nötta tänder.	Delar av skelettet, bl a kraniet, flyttades ur vägen för ledningen.
VIII	0,80	Grav som avtecknade sig mot schaktets botten med enstaka synliga skelettdelar.	Berördes ej.
IX	0,85	Grav som avtecknade sig mot schaktets botten med enstaka synliga skelettdelar.	Berördes ej.

Tabell 1. Förteckning över påträffade gravar.

Figur 13 (t v). De först påträffade gravarna, grav I och II, på kyrkans södra sida syns i form av två överarmsben på sidorna av schaktets botten.

Foto Ann-Charlott Feldt, ÖM.

Figur 14 (t h, övre bilden). Delar av grav IV samt några lösben från schaktfyllningen placerade på schaktkanten i avvaktan på att ledningen skulle läggas ner så att de kunde läggas tillbaka intill sina ursprungsplatser.

Foto Ann-Charlott Feldt, ÖM.

Figur 15 (t h, nedre bilden). Schaktet väster om sydportalen sett från öster med V och VII samt lösben placerade på schaktkanten i avvaktan på att ledningen skulle läggas ner så att de kunde läggas tillbaka intill sina ursprungsplatser. I schaktet närmast grävmaskinen ansas raseringsmassor med tegelbitar.

Foto Ann-Charlott Feldt, ÖM.

Figur 16. I det västra stråket av stenar hade redan tidigare stenar avlägsnats i samband med nedläggning av en elkabel. Foto mot väster, Ann-Charlott Feldt, ÖM.

Murrester och raseringslager

Från kyrkans sydportal och på en ca 7 m lång sträcka åt väster fanns omfattande raseringsmassor. Dessa innehöll tegelskrot, stenar och murbruksklumpar. Det fanns inga hela tegelstenar men de större bitar som påträffades hade en bredd på 13,5 - 14,8 cm och en tjocklek på 7,0 - 7,5 cm. Måtten på teglet utesluter inte att raseringsmassorna kan härstamma från medeltida byggnadsverksamhet men de kan även vara yngre.

Inom området med raseringsmassor framkom två stråk med större (0,2 - 0,7 m stora) stenar tvärs över schaktet. Det ena stråket låg i höjd med sydportalens västra sida och det andra återfanns 5 m längre åt väster. Stenarna uppträdde på 0,4 - 0,5 m djup och fortsatte ner under aktuellt schaktdjup, som här låg på 0,7 m. Det östra stråket av stenar bildade en ganska otydlig och skadad grundmur utan spår av murbruk. I det västra stråket var muren tydligare och där fanns även bevarad murbruksfog (fynd 2). Två stenar i det västra stråket avlägsnades för att skapa en framkomlig väg för dräneringen. Mellan de båda stråken fanns ett kalkbrukslager fläckvis bevarat på 0,4 - 0,5 m djup. Detta kan möjligen vara rester av ett kalkbruksgolv.

Tre murbruksprover togs tillvara vid undersökningen. Två av dessa (fynd 3 och 4) samlades in från raseringsmassorna väster om kyrkans sydportal. Ett

Figur 17. I schaktet, mellan de båda stenstråken, fanns ett fläckvis bevarat kalkbrukslager, vilket kan ses som ett ljus stråk i schaktväggen. Foto Ann-Charlott Feldt, ÖM.

tredje prov (fynd 2) kunde tas från den västra av de två grundmurar som påträffades i anslutning till raseringsmassorna.

Murbruket är ett grovmagrat och magert, ljus kalkbruk. Ballasten varierar från fillerfraktioner upp till 12 mm. Även ännu större material ingår. Huvuddelen utgörs av bergartsmaterial men även tegelkross förekommer. I proverna finns ljus beige och vita kalkklumpar som varierar i storlek mellan 0,5 och 7,0 mm. Dessutom förekommer enstaka träflisor eller kvistbitar i proverna.

Flera av de tillvaratagna murbruksbitarna i fynd 3 och 4 ser ut att ha karboniserat liggande mot en skräpig yta med små (10 - 30 mm) tegelbitar och stenar samt träpinnar.

Proverna har få likheter med de vanliga feta medeltidsbruket. Alla de tre proverna har dock stora inbördes likheter även om prov 2 är mer välsorterat och saknar skiftningar i strukturen. Trots den tidigare nämnda bristen på jämförelsematerial gjordes en översiktlig genomgång i museets referenssamling för att hitta liknande murbruksprover. Närmast påminde murbruket om de magra kalkbruket som kommit att användas på Linköpings slott vid de arbeten som utfördes där under

Johan III:s tid på 1570- och 80-talen (t ex bruk 15B, 15D och 15F. Modén & Feldt 2004). Det fanns även likheter med murbruk från en medeltida grundmur hörande till S:t Olofs kapell i Gryt (Feldt 2011).

Som tidigare nämnts är det utifrån beskrivningarna oklart hur den nya kyrkan placerades i förhållande till sin föregångare. På den gamla kyrkans norra sida fanns en sakristia. Broocman (1760) berättar att den var murad av sten med årtal 1401 ritat i fönstret. Broocman anger inte några mått på sakristian. På skissen från 1600-talet (KB manuskript F.1.6.) skymtar sakristian bakom koret. Enligt måtten på skissen har sakristian sträckt sig drygt 6 m ut från korets norrvägg. Hur bred den varit framgår inte men tänker man sig en relativt kvadratisk byggnad passar de två påträffade stenstråken väl in som spår efter den medeltida sakristian. Varken tegelstenarna i raseringsmassorna eller murbruket motsäger en senmedeltida datering även om de likaväl kan vara yngre.

Ytterligare ett parti med större stenar framkom på kyrkans södra sida, i vinkeln mellan torn och långhus. Dessa tolkades vid undersökningstillfället som delar av den nuvarande kyrkans grundläggning samt fundamentet för gravstenen från 1600-talet.

Figur 18. I vinkeln mellan torn och långhus fanns en anhopning av större stenar. Bakom grävmaskinens skopa skymtar den skyddsinklädda gravstenen från 1600-talet. Foto mot nordväst, Ann-Charlott Feldt, ÖM.

Fynd

Endast ett fynd i form av en del av en tegelsten med spår av ristningar tillvaratogs. Den påträffades i raseringsmassorna på samma plats som murbruksprov 3. Dessutom har ett kolprov sparats från magasinet. Allt skelettmaterial återbegravdes på plats.

Fynd	Sakord	Material	Vikt (g)	Kontext	Övrig information
1	Tegelsten	Tegel		I raseringsmassor. S om långhusets V fönster	Del av tegelsten. Spår av ristning
2	Murbruksprov	Kalkbruk	-	S grundmuren	
3	Murbruksprov	Kalkbruk	-	I raseringsmassor. S om långhusets V fönster	
4	Murbruksprov	Kalkbruk	-	I raseringsmassor mellan grundmurarna	
5	Kolprov	Träkol	-	Lager 3, fördröjningsmagasinet	

Tabell 2. Tillvaratagna fynd och prover.

Referenser

- Broocman C F. 1760 (1993). *Beskrivning över de i Östergötland befintliga städer, slott, sockenkyrkor, socknar, säterier, överofficersboställen, järnbruk och prästgårdar mm.* Linköping.
- Eriksson J. 2006. *Dendrokronologiska undersökningar av medeltida kyrkor inom Linköpings stift.* Länsstyrelsen Östergötland. Rapport 2006:16
- Feldt A-C. 2005. *Biskopsgårdens medeltida källare. Ombyggnad av en uteplats.* RAÄ 149. Kv Aposteln 2, Linköpings stad och kommun. Arkeologisk förundersökning. Rapport 2005:77 Östergötlands länsmuseum.
- Feldt A-C. 2011. *Murar under mark vid S:t Olofs kapell - spår efter gamla kyrkan i Gryt.* S:t Olofs kapell och Gryts kyrkogård. Gryt socken, Valdemarsviks kommun, Östergötlands län. Arkeologisk förundersökning. Rapport 2011:56. Östergötlands museum.
- Kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer i Linköpings stift. 2004. (Kyrkobyggnadsinventeringen). Björsäters kyrka, Björsäters socken, Åtvidabergs kommun, Linköpings stift. Östergötlands län. Östergötlands länsmuseum.
- Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering (kyrkogårdsinventeringen). 2003. Björsäters kyrkogård, Björsäters församling, Åtvidabergs kommun, Linköpings stift, Östergötlands län Östergötlands länsmuseum.
- Modén E. & Feldt A-C. 2004. *Linköpings slotts nya byggnadshistoria.* Byggnadsarkeologisk undersökning. Rapport 2004:35 Östergötlands länsmuseum.
- Nisbeth Å. 1963. *Kyrkor i Östergötland.* Grebo, Värna och Björsäter. *Sveriges kyrkor konsthistoriskt inventarium.* Häfte 99. Stockholm.
- Nord A G, Tronner K & Malmberg M. 2017. *Pigmentanalys av bemålade brädor från Björsäters stavkyrka i Östergötland. I: Fornvännen 2017.*

Arkivmaterial & referenssamlingar

Kartmaterial Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS)

LMS D9-4:1. Blidsäter prästgård, Björsäters socken, Geometrisk avmätning 1699.

LMS D9-40:1. Tegelsäter, Björsäters socken, Geometrisk avmätning 1699.

Kungliga biblioteket

Manuskript F.1.6. Skiss visande Björsäters kyrka. 1600-tal.

Östergötlands museum

Anonym. 1948. Skrivelse angående besiktning av påträffat timmer under golvet i Björsäters kyrka. Från Östergötlands länsmuseum ställd till Riksantikvarieämbetet, daterad 6 september 1948. Arkivhandling.

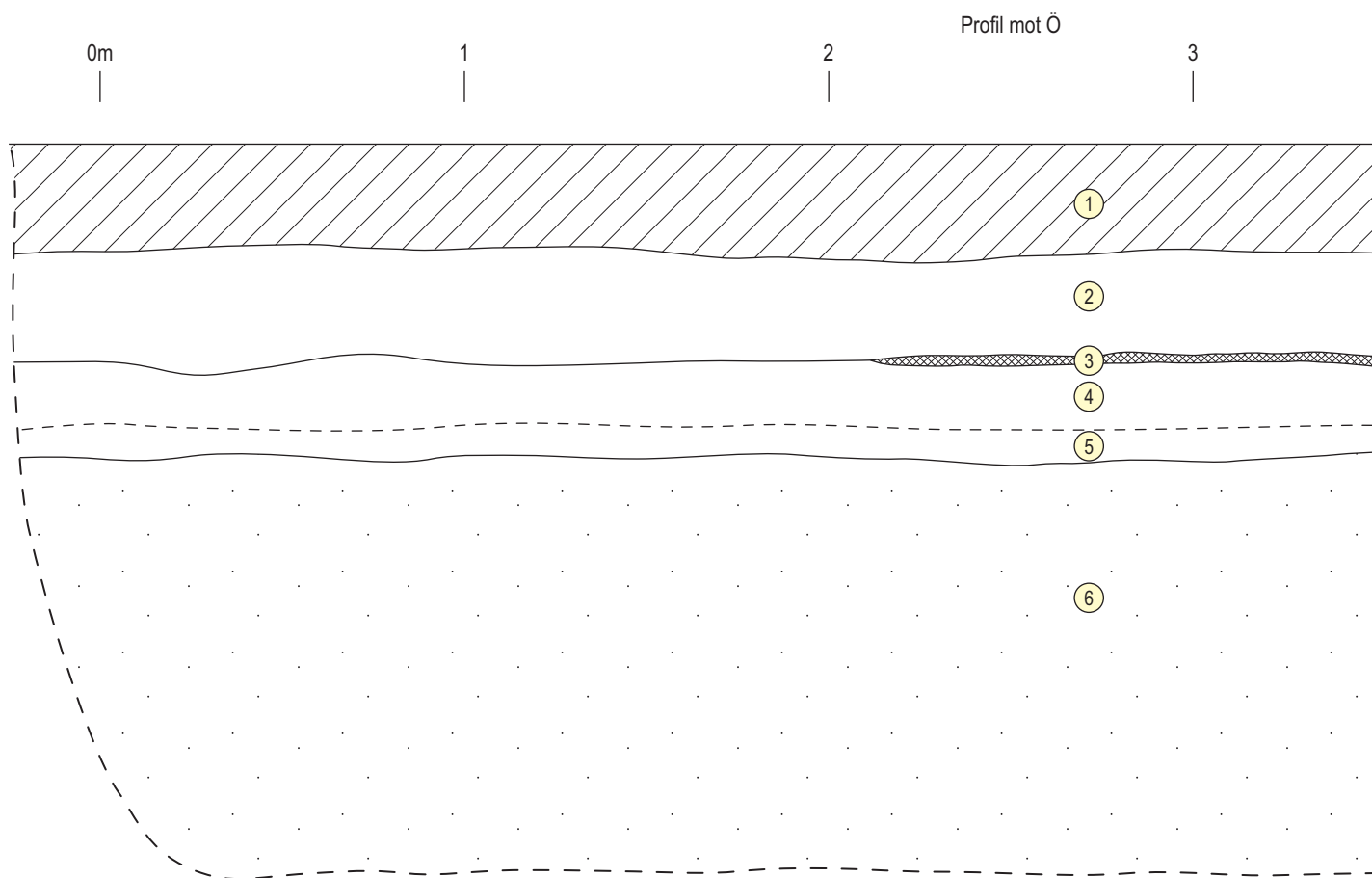
Östergötlands museums referenssamling för murbruk.

Digitala källor

Ortnamnsregistret. <http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/namn/ortnamn/ortnamnsregistret/sok-i-registret.html>

Svenskt Diplomatariums huvudkartotek (SDHK). Digitala forskarsalen, Riksarkivet. <https://sok.riksarkivet.se/SDHK>

Bilaga 1. Profiliritning

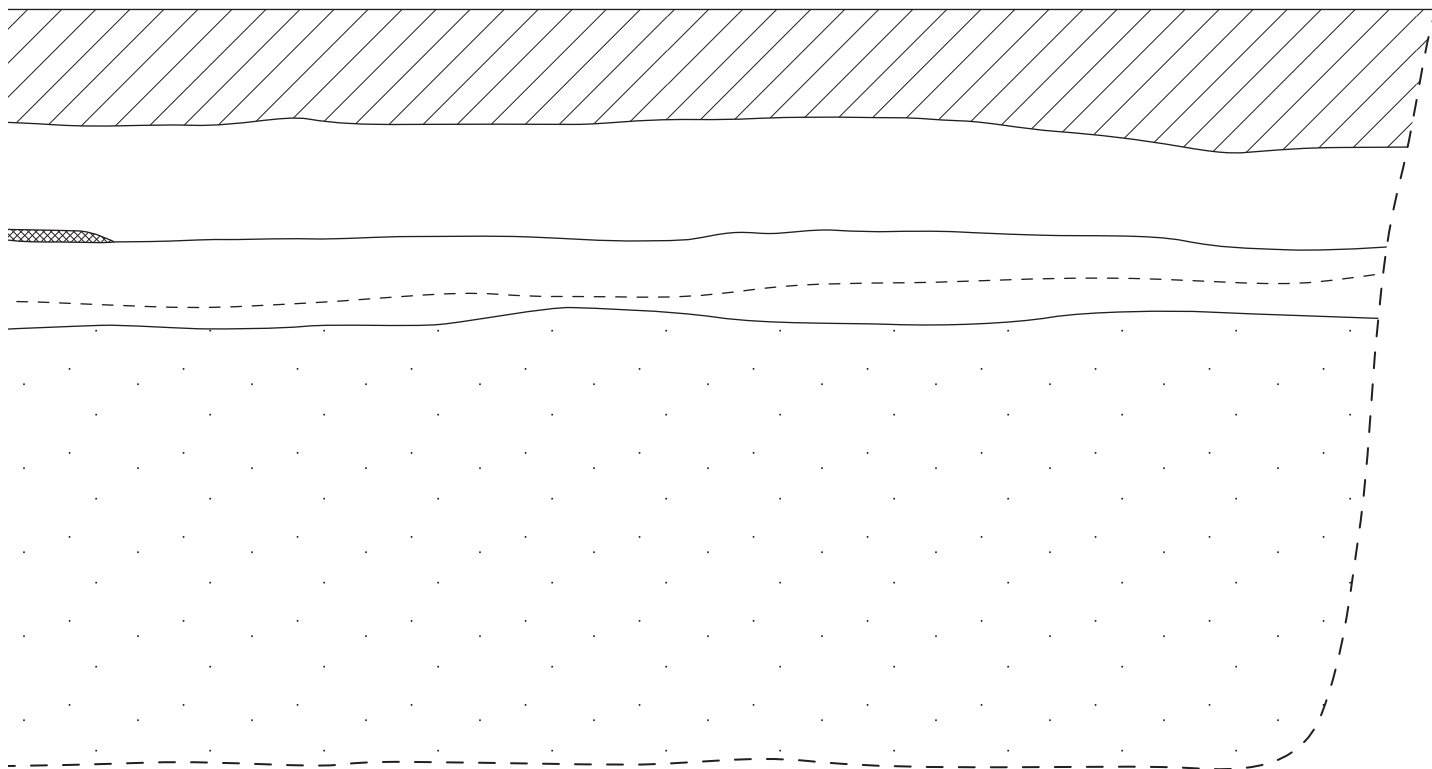
- 1 Grusblandad matjord, påförd.
- 2 Gråbrun sandig/siltig matjord, påförd. Åker?
- 3 Horisont med kol i silt. Kolprov taget.
- 4 Som L2, men ljusare. "Naturlig" matjord.
- 5 Infiltrerad silt (mjäla).
- 6 Skiktad sand och silt.

4

5

6

7m

Bjösätters kyrka
Bjösätters socken
Ätvidabergs kommun, Ög

Profilritning
Skala 1:20
Dnr 0262/18
2018-09-14 Ann-Charlott Feldt
Renritning Lasse Norr

I samband med dräneringsarbeten runt Björsäters kyrka i Åtvidabergs kommun har Östergötlands museum utfört en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning. Dräneringsschakten omfattade en ca 120 m lång sträcka och ett fördröjningsmagasin öster om kyrkan upptog en ca 40 m² stor yta.

Längst i öster, på kyrkans norra sida, fanns omfattande utfyllnader med sprängsten. På kyrkans södra sida påträffades dels intakta begravningar, dels raseringsmassor och fragmentariska spår av grundmurar. På platsen för fördröjningsmagasinet framkom bränt trä under två påförda matjordslager.

ISSN 1403-9273
Rapport 2020:31